

ՆՈՐԱՄՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՅՈՒՄ

Ա. Գ. ԵՌԴՈՒՐՅԱՆ

Տնտեսավարման շուկայական հարաբերությունները կազմակերպություններում նորամուծությունների իրականացման առանձնահատուկ նախադրյալներ են ստեղծում՝ կապված տնտեսական մրցակցության ուժեղացման, արտադրական ռեսուրսների խնայողաբար օգտագործման, ֆինանսական կայունության ապահովման հետ: Նման պայմաններում արտադրության պրոցեսում նորամուծությունների զարգացման անհրաժեշտություն է ծագում, որն ուղեկցվում է տնտեսական այնպիսի հետևանքներով, ինչպիսիք են թողարկման որակի բարձրացումը, արտադրական ծախսերի կրճատումը, իրացման ծավալների ընդլայնումը և, վերջին հաշվով, կազմակերպությունների շահույթի ավելացումը:

Տնտեսագիտության մեջ նորամուծություն հասկացությունը սահմանելիս հիմնականում նկատի է առնվում շահույթ ստանալու միտումով գիտատեխնիկական պոտենցիալի նյութականացումը նոր արտադրատեսակների և տեխնոլոգիաների յուրացման գործընթացում: Սակայն տվյալ սահմանմանը հեղինակները ցուցաբերում են տարբեր մոտեցումներ: Օրինակ, Բ. Թվիսը նորամուծությունը դիտարկում է որպես գործընթաց, ուր գյուտարարությունը կամ գիտական միտքը տնտեսական նշանակություն է ձեռք բերում¹: Ըստ Ֆ. Նիքսոնի, նորամուծությունը հանդես է գալիս որպես տեխնիկական, արտադրական և կոմերցիոն միջոցառումների այնպիսի համախումբ, որի շնորհիվ շուկային են առաջարկվում նոր արտադրական գործընթացներ և սարքավորումներ²:

Բ. Սանտոն գտնում է, որ նորամուծությունը տեխնիկա-տնտեսական այնպիսի գործընթաց է, որով գաղափարների և գյուտարարությունների գործնական օգտագործումով ոչ միայն ստեղծվում են լավագույն արտադրություններ և տեխնոլոգիաներ, այլև դրանց վաճառահանմամբ ձևավորում լրացուցիչ եկամուտ³:

Գործողության մեջ է նաև 1992 թ. Օսլոյում ընդունված նորամուծությունների սահմանման միջազգային ստանդարտը, համաձայն որի նորամուծության վերջնական արդյունքը գործնականում կիրառվող և շուկայում տեղ գտած նոր (կատարելագործված) արտադրանքը կամ տեխնոլոգիական գործընթացն է⁴:

Կազմակերպությունների մակարդակով նորամուծությունը իրականացվում է առավել արդյունավետ արտադրության միջոցների և կառավարման մեթոդների կիրառմամբ (տե՛ս աղյուսակ): Նորույթների ներդրումը կոչված է ապահովելու հակածախսային տնտեսավարման մեխանիզմի գործունեությունը, որն իրականացվում է առաջավոր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ, հումքի և նյութերի, վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսների խնայողությամբ, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմամբ, անթափոն արտադրությունների կազմակերպմամբ և այլն:

Գրականության մեջ երբեմն նույնականացվում են նորույթ, նորարարություն և նորամուծություն տերմինները: Սակայն նորամուծությունը նախորդ երկու երևույթնե-

¹ Տե՛ս Բ. Թվիս, Управление научно-техническими нововведениями, М., 1989, էջ 24:

² Տե՛ս "Инновационный менеджмент", Под ред. С. Д. Ильенковой, М., 2 000, էջ 12:

³ Տե՛ս Բ. Սանտո, Инновация как средство экономического развития, М., 1990, էջ 31:

⁴ Տե՛ս "Статистика науки и инноваций. Краткий терминологический словарь". Под ред.

րից տարբերվում է հենց գրանով, որ նորություններ պարունակելուց բացի ապահովում է նաև դրանց կիրառման և սպասման ոլորտը: Հետևաբար, նորամուծության պարտադիր պայմաններ են՝

- նորույթի առկայությունը
- շուկայում սպասման հնարավորությունը
- լրացուցիչ շահույթի ապահովման ունակությունը:

Այսպիսով, նորամուծությունները լրացուցիչ շահույթ ստանալու միտում ունեն և նպատակաուղղված են հակածախսային տնտեսական գործունեության կազմակերպմանը, իրացման շուկայում հաստատվելու նպատակով թողարկվող արտադրանքի որակի բարձրացմանը: Իրացվող արտադրանքի բարձր որակը, որը հանդես է գալիս որպես գնորդների սպառողական պահանջների բավարարման համընդհանուր ցուցանիշ, չի կարող ապահովվել առանց կիրառվող հումքի և աշխատանքի անհրաժեշտ որակական չափանիշների պահպանման, առաջավոր տեխնոլոգիաների շահագործման, թողարկման մոդեռնացման⁶:

Աղյուսակ

Նորամուծությունների դրսևորման հիմնական ուղղությունները միկրոտնտեսական միջավայրում

Թողարկման մոդեռնացում	Տեխնոլոգիական բարելավում	Արտադրության ավտոմատացում	Տնտեսավարման կատարելագործում	Մենեջմենտի ջանքերի կազմում
նոր արտադրատեսակների թողարկում	առաջավոր տեխնոլոգիաների ներդրում	գործող տեխնիկայի բարելավում	արտադրության սպասարկման կատարելագործում	համակարգային կառավարման ներդրում
արտադրանքի կոնստրուկտորական բարելավում	գործող տեխնոլոգիաների բարելավում	արտադրական գործընթացի համալիր մեքենայացում	արտադրության մասնագիտացման ընդլայնում	ուղղահայաց և հորիզոնական կառավարման սերտաճում
թողարկման որակի բարելավում	տեխնոլոգիական նվուն համակարգերի կիրառում	արտադրական գործընթացի համալիր ավտոմատացում	նյութատեխնիկական մատակարարման կատարելավում	պարտավորությունների կրճատում
թողարկման տեսակնուր բարելավում	գործընթացի տնտեսության ստանդարտացում		իրացման շուկայի շրջանակների ընդլայնում	

Արտադրության կառավարման և կազմակերպման կատարելագործումը նույնպես ընդգրկում է այնպիսի կարևորագույն նորամուծություններ, ինչպիսիք են՝ աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպման ընդլայնումը, նյութատեխնիկական մատակարարման բարելավումը, ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների լայնածավալ կիրառումը, տրնտեսական կառավարման կատարելագործումը, շուկայի հետազոտման զարգացումը, որոնք վերջին հաշվով ուղղված են տնտեսավարման արդյունավետության բարձրացմանը:

Միկրոտնտեսական մակարդակով նորամուծական գործընթացի թվարկած դրսևորումների հիման վրա կարելի է եզրահանգել, որ *նորամուծությունը էական ֆինանսավորում պահանջող և հաստատուն դիվիդենդներով հատուցվող այնպիսի գործընթաց է, որի արդյունքների վաճառահանմամբ ապահովվում է տնտեսավարման երկարաժամկետ արդյունավետությունը:*

Հետևաբար, անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծելու միկրոտնտեսական մակարդակով նորամուծական գործընթացի իրականացման հետևյալ առանձնահատկությունները.

1) նորամուծությունը համակողմանի գործունեություն է, որը արտադրական ու տեխնոլոգիական գործընթացից բացի՝ ներառում է նաև մատակարարման ու սպասման ոլորտները,

⁶ Տե՛ս A. H. Фоломьев, Э. А. Гейгер, Менеджмент инновации, М., 1997, էջ 31:

2) նորամուծական ծրագրերի իրականացումը հիմնականում ուղեկցվում է էական ֆինանսական ներդրումներով, և, որպես կանոն, կազմակերպության սեփական միջոցներից բացի հաճախ պահանջում են նաև մասշտաբային փոխառություններ և լիզինգ,

3) նորամուծության արդյունքները վաճառահանվում են շահույթ ստանալու նպատակով և այդ իսկ պատճառով ապահովվում է իրացման շուկայով,

4) նորամուծական գործընթացի ծախսահատույցը ժամանակագրական տեսանկյունից տևական բնույթ է կրում և ապահովվում է նորամուծություններից ձևավորվող երկարաժամկետ դիվիդենդներով,

5) նորամուծության ծախսերը, ինքնափոխհատուցումից բացի, հիմնականում ապահովվում են նաև տնտեսավարման երկարաժամկետ արդյունավետությամբ:

Հանրապետությունում ընթացող տնտեսական բարեփոխումների շրջանակներում ինովացիոն ծրագրերի իրականացմանը հիմնականում խոչընդոտում են հետևյալ գործոնները:

1. Կազմակերպություններում նորամուծական ծրագրերի ֆինանսավորման աղբյուրների խիստ պակասը: Նորամուծական ծրագրերի ֆինանսավորման կենտրոնացված աղբյուրները շուկայական հարաբերությունների զարգացման հետ մեկտեղ խիստ կրճատվում են, որը պայմանավորված է տնտեսավարման կենտրոնացված կառավարման համակարգի թուլացմամբ:

Տնտեսավարման անցման շրջանում կազմակերպությունները զգում են ֆինանսական ռեսուրսների խիստ պակաս, քանի որ այդ գործընթացը, կապված տնտեսական բարեփոխումների հետ, որոշակիորեն ենթադրում է երկարամյա տնտեսական գործընկերների կորուստ և հետևաբար անցյալում վստահություն շահած մատակարարների և գնորդների կապերի խզում: Նման պայմաններում դժվարություններ են ծագում իրացման շուկաներ «ներխուժելու» և կայուն եկամուտներ ապահովելու ուղղությամբ: Մյուս կողմից՝ վստահություն շահած մատակարարների կորստով նեղանում է պարտավորության սկզբունքով կատարվող հումքի և նյութերի ձեռքբերումը, որն իր հերթին նույնպես առաջացնում է դրամական միջոցների դեֆիցիտ:

Նոր տնտեսական հարաբերությունները հիմնականում բացառում են նորամուծությունների իրականացման նպատակով անհատույց բյուջետային հատկացումներն ու կենտրոնացված կապիտալ ներդրումները, քանի որ ֆինանսավորման աղբյուրների կազմում զերակշռում են կազմակերպությունների սեփական միջոցները և փոխառությունները, որոնցից կատարվող հատկացումների չափերը ուղղակիորեն կապվում են տեխնիկական նորույթների ներդրումից ակնկալվող տնտեսական արդյունքների հետ: Բացի այդ, կազմակերպությանը տրամադրված բանկային վարկերն ու փոխառությունները սահմանված ժամկետում ենթակա են վերադարձման, որն իր հերթին խոչընդոտում է հանրապետությունում թանկարժեք և երկարաժամկետ նորամուծական ծրագրերի իրականացմանը⁶:

2. Անցման շրջանի անկայուն տնտեսավարման մթնոլորտում գործող կազմակերպությունների ձգտումը արագահատույց և փոքրածավալ ներդրումների: Տնտեսավարման շուկայական հարաբերություններին անցնելու շրջանում կազմակերպությունները ձգտում են իրագործել ոչ թե արմատական, այլ այնպիսի մասնակի նորամուծական ծրագրեր, որոնց հատուկ չեն իրականացման թանկարժեքությունը և դիսկի բարձր աստիճանը: Այդ իսկ պատճառով նախապատվությունը տրվում է արագ հատուցվող և փոքրածավալ ինովացիոն միջոցառումների իրականացմանը, որն էլ իր հերթին յուրօրինակ ազդեցություն է թողնում տեխնիկական նորույթների ներդրման գործընթացի վրա՝ հիմնականում զարգացնելով տեխնիկական վերազինման փուլային կամ «թռիչքաձև» տնտեսական ստրատեգիան⁷:

Այսպիսի արտադրության առանձին օղակների մասնակի վերափոխումներով ոչ թե «տնտեսվում են» նորամուծությունների իրականացման համար պահանջվող միջոց-

⁶ Տե՛ս Մ. Ս. Մելքոնյան, *Ձեռնարկատիրություն և ներդրումներ*: Արդի հիմնախնդիրները, Եր., 1998, էջ 45:

⁷ Տե՛ս Գ. Վ. Ավագյան, *Ինովատիցիաների խթանման ֆինանսական լծակները անցման էկոնոմիկայում*, «Էկոնոմիկա», 1997, № 4-6, էջ 37:

ները, այլ խախտվում են կազմակերպությունների մակարդակով նորամուծությունների դրսևորման համամասնությունները: Լայնածավալ նորամուծական միջոցառումների բացակայության պայմաններում զգալիորեն կրճատվում է կազմակերպություններում տեխնիկական նորությունների ներդրման արդյունավետության աստիճանը:

3. Կազմակերպություններում նորամուծությունների իրականացումն ապահովող գիտատեխնիկական բազայի անբավարարվածությունը: Ի տարբերություն նորարարությունների, նորամուծական ծրագրերի իրականացումը պահանջում է խոշոր չափերի ֆինանսական ներդրումներ, որը ոչ բոլոր կազմակերպությունների համար է իրագործելի: Հատկապես դա վերաբերում է անցման շրջանում ստեղծվող մեծաքանակ փոքր և միջին ձեռնարկություններին, որոնց հատուկ են գիտատեխնիկական կադրային բազայի և ֆինանսավորման աղբյուրների անբավարարվածությունը: Որպես կանոն՝ նման ձեռնարկությունների տեխնիկական զարգացումը իրագործվում է նյութատեխնիկական և ֆինանսական ոչ լիարժեք պայմանների ապահովմամբ, որը և խոչընդոտում է արտադրությունում թանկարժեք կամ երկարատև հատուցվող նորամուծությունների իրագործմանը⁸:

4. Խոշոր կազմակերպությունների կողմից դեռևս որոշակի արտադրատեսակների մոնոպոլ թողարկման և իրացման առկայությունը: Տնտեսավարման շուկայական համակարգի ձևավորման շրջանում խոշոր կազմակերպություններում հնարավորություն է ստեղծվում լրացուցիչ եկամուտ ստանալու ոչ այնքան արտադրության տեխնիկական վերազինումից, որքան թողարկվող արտադրանքի տեսականու միտումնավոր տեղաշարժերից և վաճառահաման գների անհիմն բարձրացումից⁹: Հետևաբար, ապահովելով որոշակի արտադրությունների մոնոպոլիան, ձեռնարկությունները ձգտում են եկամուտներ ստանալ ոչ թե իրենց տնտեսական գործունեության արդյունավետության բարձրացման, այլ գնորդների հաշվին, որն էլ իր հերթին չի խթանում արտադրության մեջ նորամուծական ծրագրերի ներդրմանը:

Օուկայական հարաբերությունների հետագա զարգացման ընթացքում սպառողների հաշվին տնտեսական դիվիդենդներ ստանալու պրակտիկական աստիճանաբար սպասում է իրեն, քանի որ ուժեղանում է տնտեսական մրցակցությունը, և շահույթի աճի հիմնական աղբյուր արդեն հանդես է գալիս մրցողունակ արտադրատեսակների իրացումը, որոնց թողարկմանը մեծապես նպաստում է կազմակերպություններում նորամուծությունների պարբերաբար իրականացումը:

Տնտեսական մրցակցությունը, թույլ չտալով սպառողների հաշվին օգուտների ստացումը, միաժամանակ խթանում է տեխնիկական վերազինման այնպիսի միջոցառումների ակտիվացմանը, որոնք նպաստում են լրացուցիչ շահույթի ձևավորմանը՝ ի հաշիվ արտադրական ծախսերի կրճատման, թողարկման որակի բարձրացման և իրացման շուկաների ընդլայնման:

5. Երբեք և արտաքին շուկաներում հայրենական կազմակերպությունների զգալի մասի անմրցունակությունը: Նորամուծական ծրագրերի իրականացման հուշահաճախ անխապայամաներից է սպասվող արդյունքների վաճառահանումն ու շահաբեր իրացումը: Հետևաբար, ցանցած ծրագրի արդյունավետությունը բնորոշվում է նաև իրացման շուկաներում կազմակերպությունների դիրքորոշմամբ և մրցունակությամբ¹⁰:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հանրապետության արդյունաբերության առաջատար ճյուղերը հիմնականում իրենց թողարկած արտադրանքն իրացնում են երբեք շուկայում: Միայն սննդի և թանկարժեք մետաղների վերամշակման արտադրանքի գծով են նկատվում արտահանման որոշակի միտումներ, որոնք, սակայն, նույնպես հստակ դիրքորոշում չունեն դեպի արտաքին շուկա:

⁸ Տե՛ս Գ. Գ. Խանիկյան, ՀՀ գիտատեխնիկական ներուժի բարեփոխումների ուղղությունները, «Էկոնոմիկա», 1996, No 1-3, էջ 38:

⁹ Տե՛ս Գ. Ս. Ղազարյան, Վ. Գ. Գրիգորյան, Գիտահետազոտական ստորաբաժանումների սեփականաշնորհման շուրջը, «Էկոնոմիկա», No 7-9, 1996, էջ 58:

¹⁰ Տե՛ս Գ. Ե. Կիրակոսյան, Օուկայի հավասարակշռվածությունը, «Էկոնոմիկա», 1996, No 4-6, էջ 27:

Հուսադրող չէ իրավիճակը նաև հանրապետության ներքին շուկայում, երբ հրատարողունակության դաշտում գերակշիռ մաս է կազմում ներմուծվող արդյունաբերական արտադրանքը:

Հետևաբար, նորամուծությունների իրականացմանը լրացուցիչ խոչընդոտ է հանդիսանում նաև դրանցից ակնկալվող արդյունքների իրացման շուկաների ապահովման խնդիրը, որը արտաքին ուժեղ մրցակցության պայմաններում դառնում է դժվարամատչելի:

6. Նորամուծություններ իրականացնող կազմակերպությունների նկատմամբ հարկային արտոնությունների անբավարարությամբ: Նորամուծական ծրագրերի խրախուսման նպատակով հանրապետությունում չի իրականացվում հստակ հարկային քաղաքականություն, քանի որ գործող հարկային օրենսդրությամբ արտոնություններ չեն նախատեսված նորամուծություններ իրականացնող կազմակերպությունների նկատմամբ¹¹:

Թվարկած խոչընդոտները բնավ էլ բացարձակ չեն արգելակում կազմակերպությունների մակարդակով նորամուծությունների զարգացումը, քանի որ դրանց հակազդում են տնտեսական մրցակցության ներկայիս պահանջները: Նորամուծական միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտությունը առաջին հերթին թելադրվում է շուկայական մրցունակության պահանջով, երբ տնտեսավարման հաջող ընթացքի ապահովման նպատակով տարվում է արտադրանքի գների իջեցման, որակի բարձրացման, արտադրության հակաձախսային և ֆինանսական կայունության ապահովման քաղաքականություն: Բացի այդ, հանրապետությունում դեռևս առկա է բարձրագույն կրթությամբ աշխատուժի բարձր տեսակարար կշռի, ինժեներատեխնիկական և տնտեսագիտական կրթությամբ մտավորականության բանակի հիման վրա ձևավորված նորությունների մշակման և ներդրման էական պոտենցիալ, որի արդյունավետ օգտագործումը զգալիորոն կխթանի նորամուծությունների իրականացմանը:

Հարկ է նշել նաև, որ շուկայական տնտեսավարման պայմանների զարգացմանը զուգընթաց՝ ձեռնարկությունների մակարդակով նորամուծական ծրագրերը չեն կարող լիովին ապակենտրոնացված իրականացվել, որը պայմանավորված է մի շարք գործոններով:

Այսպես, պետությունն իր շահերն ունի որոշ նորամուծական ծրագրերի իրականացման ուղղությամբ՝ կապված սոցիալական, բնապահպանական և ռազմական խրնդիրների լուծման հետ, որոնք քիչ են հետաքրքրում առանձին ձեռնարկությունների: Բացի այդ, մակրոտնտեսական մասշտաբով շուկայական առաջարկի և պահանջարկի հաշվեկշռի ապահովման միտումով պետությունը հաճախ ինքն է միջամտում որոշ ճյուղերում խոշոր մասշտաբի ինովացիոն ծրագրերի իրականացման խթանմանը:

Այսպիսով, հանրապետությունում առկա նորամուծական քաղաքականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ շուկայական տնտեսական հարաբերությունների հետագա հաստատմանը զուգընթաց՝ կազմակերպություններում նորամուծություններն արգելակող երևույթները վերացնելիս հանրապետությունում պարարտ հող կստեղծվի ներդրումային քաղաքականության ուղղությամբ և տնտեսական մրցակցության, և որոշ դեպքերում էլ՝ պետական հովանավորության պայմաններում խթանիչ նախադրյալներ կստեղծվեն միկրոտնտեսական մակարդակով շահաբեր նորությունների լայնածավալ ներդրումների համար:

А. Г. ДЖУГУРЯН - Принципиальные особенности осуществления инноваций в РА. В статье выявляются особенности микроэкономической среды в Республике Армения и на этой основе классифицируются специфические предпосылки развития инноваций. Рассматриваются также отрицательные и положительные факторы, влияющие на развитие инновационных процессов на предприятиях, и даются рекомендации по проведению нововведений в период переходной экономики.

¹¹ Տե՛ս Գ. Վ. Ավագյան, նշվ. աշխ., էջ 31: